

Лілія ІВАНЕВИЧ

РЕГІОНАЛЬНО-СПЕЦИФІЧНІ ОЗНАКИ КЛАСИФІКАЦІЇ ТРАДИЦІЙНИХ ГОЛОВНИХ УБОРІВ УКРАЇНЦІВ ПОДІЛЛЯ (XIX — перша половина XX ст.)

Завдяки аналізу та систематизації матеріалів відомих і маловідомих праць та музейних фондів колекцій розкривається проблема формування єдиної класифікації традиційних головних уборів українців Поділля XIX — першої половини XX ст. Подається спроба створення розширеної й узагальненої класифікації головних уборів подолян з урахуванням їх регіонально-специфічних ознак.

Ключові слова: український народний стрій, історико-етнографічні регіони, українці Поділля, локальні зони, комплекс вбрання подолян, музеї, традиційні головні убори, класифікація, регіонально-специфічні ознаки.

© Л. ІВАНЕВИЧ, 2015

Впродовж історичного розвитку українських земель внаслідок підсвідомого потягу до прекрасного традиційна ноша українців у цілому та подолян у т. ч. стала важливим матеріальним і духовним культурним спадком нашої нації, який яскраво відображає її світобачення, світосприйняття й світорозуміння. Невід’ємною складовою частиною народного комплексу вбрання вважається головний убір, як найменш змінна й архаїчна частина традиційного костюма. Саме головний убір здавна, крім захисної, знакової, оберегової і практичної, виконував ще й естетичну та особливу функцію завершення і цілісності ансамблевого строю.

Починаючи вже з другої половини XIX ст. розпочався процес дослідження особливостей національної одягу та головних уборів як обов’язкової складової комплексу вбрання України загалом, а пізніше її окремих історико-етнографічних регіонів, зокрема й Поділля. Вивчення цієї проблематики триває й до сьогодні, не втрачаючи своєї актуальності. Разом із тим, повертається й мода на вжиток елементів народного костюма сучасним поколінням у побуті, що сприяє зростанню національної свідомості українців та їх самоідентифікації. Аналогічні явища спостерігаємо і в нас на Поділлі. Однак до сих пір не створено єдиної комплексної праці, яка б детально й всебічно характеризувала усі спільні та відмінні загальноукраїнські й регіонально-локальні ознаки оригінального народного убрання подолян і їх головних уборів усіх субрегіонів Поділля (Буковинського, Західного, Східного і Центрального).

Дослідження головних уборів українців Поділля XIX — першої половини XX ст. тісно пов’язане, насамперед, з формуванням їх класифікації, чому й присвячується наша стаття. Найперші класифікації народної ноші та головних уборів, у т. ч. українців, у загальному створили такі відомі науковці й етнографи XX ст., як: Х. Вовк (1928) [22], О. Воропай (1966) [23], Я. Прилипка (1970) [46], К. Матейко (1973, 1977) [39; 40], З. Тканко (1988) [50] та Н. Гурошева (1990) [27]. За незалежності України вдосконаленню запропонованих класифікацій сприяли ґрунтовні роботи зарубіжних і вітчизняних учених, а саме: Л. Бурачинської (1992) [20], Я. Кожолянка (1994) [34], М. Костишеної (1996) [37], К. Матейко (1996) [41], Т. Ніколаєвої (1994, 1996, 2005) [43; 44; 45], Г. Кожолянка (1999) [33], М. Білан і Г. Стельмащук (2000) [18], З. Васіної (2006) [21], О. Косміної (2008) [36] та Г. Врочинської (2008) [24]. Дослідженню лише тра-

дійних головних уборів українців присвячені змістовні праці Г. Стельмащук (1993, 2013) [48; 49]. Певне значення для формування класифікації головних уборів подолян мають статті: Л. Волинець (1994) [19], В. Косаківського (2002) [35], Т. Гончарук (2005) [26], Л. Дяк (2005) [28], Т. Марченко (2005) [38], Г. Савки (2008) [47], Г. Медведчук (2010) [42] та Л. Іваневич (2014) [29; 30; 31; 32]. Проблему різноманіття головних уборів українців Східного Поділля розкрили у своїх статтях М. Юкальчук (1998) [51] та Л. Гальчевська (2008) [25].

Отже, як бачимо, окремої класифікації народних головних уборів українців усіх локальних зон Поділля до сьогодні ще не створено. Тому на основі аналізу існуючих матеріалів і опрацьованих власноруч фондів колекцій традиційного вбрання подолян Національного музею українського декоративного мистецтва України [7] і Українського центру народної культури «Музей Івана Гончара» [17] у Києві, Музею етнографії та художнього промислу Інституту народознавства НАН України [5] і Національного музею ім. А. Шептицького у Львові [6], Вінницького [2], Тернопільського [11], Хмельницького [14] та Чернівецького [15] обласних краєзнавчих музеїв, Одеського державного історико-краєзнавчого музею [9], Вінницького [3] та Чернівецького [16] обласних художніх музеїв, Бершадського [1], Оратівського [10], Тиврівського [12] та Тульчинського [13] районних краєзнавчих музеїв Вінницької області, Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника [4] та навчально-наукової лабораторії етнології Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка [8] (Хмельниччина) ми здійснимо спробу вперше сформулювати розширену й узагальнену класифікацію традиційних головних уборів українців Поділля з урахуванням їх регіонально-специфічних та локальних ознак.

Передусім науковці, зокрема К. Матейко, Т. Ніколаєва, Г. Стельмащук та ін. поділяють народні головні убори за статтю на жіночі й чоловічі. В свою чергу жіночі убори розрізняють за такими ознаками, як: вік (дівочі та жіночі); конструктивна форма (вінокподібні, обручеподібні, платові, шапкоподібні); матеріал (убори з живих і штучних квітів, пір'я, плетених шнурів, стрічок, шовкової тканини тощо) [41, с. 115; 44, с. 98—100; 49, с. 124—159]. Відповідно чоловічі убори розділяють за ознаками: вік (парубоць-

кі та чоловічі); форма (зрізано-конічні, конічні, напівсферичні, «рогаті», циліндричні); матеріал (повстяні, солом'яні, сукняні, хутряні); спосіб виготовлення (валяні, в'язані, зшиті, плетені; домашнього або ремісничого виробу); сезонність (літні та зимові); функціональне призначення (буденні, обрядові, святкові) [41, с. 130—131; 44, с. 100—101; 49, с. 101]. Погоджуємося із зазначеними класифікаціями, причому переконані, що жіночі головні убори можна аналогічно класифікувати й за способом виготовлення, сезонністю та функціональним призначенням. Разом з тим, при складанні власної класифікації вважаємо за необхідне передусім для зручності користування нею виокремити такі класифікаційні ознаки як стать і вік для поділу головних уборів на групи, та конструктивна форма і спосіб носіння уборів — для поділу на підгрупи. Проте, якщо за віком дівочі й жіночі головні убори варто розділяти в окремі групи, то парубоцькі й чоловічі доречніше залишити в одній групі, оскільки їх головні убори різнилися не конструктивною формою, а кольором, оздобленням і децю способом носіння, про що краще зауважити додатково. Також вважаємо за потрібне зазначити локальну приналежність певних різновидів складових цієї групи подільської носії за наявністю такої інформації. В усіх інших випадках маємо на увазі поширення зазначених назв головних уборів у кожному субрегіоні Поділля. Крім того, до дівочих головних уборів віднесемо «віночок золотий», «віночок збираний», «віночок сухенький» і «згардочку з волочкою», які дослідниця Г. Врочинська виокремлює як дівочі прикраси голови [7, с. 166—167].

Пропонуємо розширену й узагальнену класифікацію безпосередньо традиційних головних уборів українців усіх локальних зон Поділля залежно від статі і віку, зокрема:

1) *Дівочі головні убори* (на відміну від жіночих, не повністю покривали голову), серед яких за ознаками конструктивної форми і способу носіння виокремимо:

а) *вельон (велян, вильон)* — фата весільна (Зах., Сх. та Центр. Под.);

б) *вінки (віночки, в які подолянки дрібні квіти влітали спереду, а великі — ззаду, причому потилиця обов'язково мала бути відкритою; подільські вінки з заходу на схід поступово зменшувалися, але пишно декорувалися):*

• *виті (звиті) вінки із зілля* (вікові, звичаєві, магічні й ритуальні вінки з: барвінку, батіжків хмелю, безсмертника, василька, любистка, м'яти, рути, шавлії й інших лікарських рослин) або з *воску, лою та парафіну*:

• *«білі» весільні вінки (лойові* — Вінниччина, Сх. Под.) — білі вінки, виготовлені з лою та парафіну;

• *вінець* — весільний вінок нареченої;

• *восковий віночок (лойовий* — Вінниччина, *папіровий, парафіновий, терновий* — с. Стіна Томашпільського р-ну, Вінниччина, Сх. Под., *парусовий вінок* — воскований вінок з довгими китицями) — білий або кольоровий вінок з воску, лою та парафіну;

• *рутв'яний (рутняний) віночок* — святковий або весільний головний убір дівчини (с. Зятківці Гайсинського р-ну, Вінниччина, Сх. Под.);

• *вінки-шнури* (у вигляді стрічки, оздобленої різнокольоровими кульками з вовни чи квітами зі стрічок, намистин та бісеру або у вигляді сплєтених у шнур стрічок чи цупких кольорових ниток):

• *віночок збираний* — виготовлений із кольорової стрічки, густо наморщеної «гороdochками» і перенизаний дрібними скляними дутими намистинами;

• *вінки площинні* (з картону, обшитого тканиною або стрічками та оздобленого різноманітними намистинами чи бісером):

• *«вінок»* — дівочий весільний головний убір у вигляді вузької картонної смужки (коробки), до якої прикріплювали вінок, передньою частиною нахилиючи на лоб, зверху вінок заповнювали штучними квітами і сухозлотою та додатково оздоблювали дзеркальцями, кольоровою тканиною, монетами тощо (Буковин. Под.);

• *вінок дівочий* на картоні з атласними стрічками, декорований паперовими квітами, вовняними обручами, металевими оздобами та пір'ям (Зах. Под.);

• *плєтені (сплєтені) вінки* із зілля, польових (волошки, маку, ромашки) та інших квітів (мальви, рожі (ружі)) й ягід (вишні, горобини, калини): обрядові (весільні) та святкові (гаївкові, купальські, петрівські, обжинкові тощо):

• *барвінкові вінки* — весільні вінки нареченої, сплєтені з барвінку;

• *золотий вінець* — весільний вінок молоді з барвінку, покритий позолотою (с. Гордіївка Тростянецького р-ну, Вінниччина, Сх. Под.);

• *квіточка* — частина весільного головного убору молоді, виготовлялася із тих самих матеріалів,

що й вінок, та накладалася посеред голови (с. Зятківці Гайсинського р-ну і с. Осолинка Літинського р-ну, Вінниччина, Сх. Под.);

• *квіточки* — перев'язані червоними нитками два пучечки барвінку, з яких починали плєсти вінок молоді, а інші квіточки вінка склалися з чотирьох стебел барвінку і стебла василька (с. Стіна Томашпільського р-ну, Вінниччина, Сх. Под.);

• *шиті (зшиті) вінки* у вигляді зшитих між собою квітів із зілля, паперу, стрічок, стружки або тканини:

• *барвінкові вінки* — старовинні весільні вінки нареченої (на Поділлі листочки барвінку нашивали на стрічку червоного кольору (на Буковин. Под. — на стрічку або вербову кору) та часто покривали зверху золотистою фарбою);

• *весільні вінки із штучних квітів* з різнокольорового паперу і стружки;

• *весільний вінок із штучних паперових квітів, листочків і пуп'янків*, покритих воском та двоох букетиків з *трави* по обидва боки вінка, покритих жовтою фарбою (Хмельниччина, Центр. Под.);

• *вінки зі штучних квітів*, прикрашені скляними намистинами й стрічками (Буковин. та Зах. Под.);

• *віночок золотий* — виплєтений із соломі і покритий сусальним золотом;

• *віночок з оксамитових стрічок*, на які нашиті квіти, виготовлені теж зі стрічок (Дунаєвецький р-н, Хмельниччина, Центр. Под.);

• *віночок сухенький* — з квітів безсмертника, нашитих на червону тасьму;

• *дрібниці (кагальці, трисульки)* — віночки зі штучних квітів зі стрічками (Буковин. Под.);

• *суботний вінок* — обрядовий вінок молоді зі стружки, який вона одягала під час запрошення на весілля у суботу (с. Сосонка Вінницького р-ну, Вінниччина, Сх. Под.);

• *чубатий вінок* — весільний вінок молоді округлої форми з тканини та паперу, який одягали з *вельюном і підвіночком* (с. Сосонка Вінницького р-ну, Вінниччина, Сх. Под.);

в) *вінкоподібні головні убори*:

• *ввиванка* — дівочий головний убір у вигляді валика з чорних ниток, накручених на солом'яну плєтінку та декорованих різнокольоровими скляними намистинками і зі стрічками-зав'язками з обох боків (с. Сапогів, Борщівський р-н, Зах. Под.);

• *вінкоподібні убори* з живих квітів;

- *вінок-обруч* — дівочий головний убір у вигляді обруча, обтягнутого стрічками, які декоровані рядком блискучих скляних намистин; плетений з вовняних ниток *обручеподібний* убір (Зах. Под.);

- *вінок-обруч «наушник»* — дівочий головний убір у вигляді стрічки з рядком блакитних намистин над чолом, а від скронь до потилиці нашитих на чорну стрічку рядком розеток (найчастіше сім), зроблених із картону, який обтягнутий різнобарвними нитками (Сх. та Центр. Под.);

- *весільний вінок-зав'язка*, виготовлений з білої хустки;

- *весільний вінкоподібний убір із налобною червоною гарусівки*, на який нашитий віночок із кульок-кутасиків розміром як волоський горіх із блакитної, жовтої й червоної вовни (Сх. та Центр. Под.);

- *волочкові вінки (катаси)* — дівочий головний убір у вигляді чорної тасьми (основа) й різнокольорової тасьми і чорного плісу (деталі), на які нашивали вовняні кульки (*кутасики*), намистини, нитки, пацьорки і різнобарвні гудзики (Сх. та Центр. Под.);

- *галянок* — дівочий головний убір із бісеру (Поділля; с. Четвертинівка Тростянецького р-ну, Вінниччина, Сх. Под.);

- *згардочка з волочкою* — у вигляді смужки плющу, вишитої вовняними нитками та намистинами;

- *капелюшиння* — вінкоподібний дівочий весільний або святковий головний убір у вигляді високого картонного циліндра, оздобленого навколо рядками герданів, скляними намистинами, смужками парчі, шовковою тасьмою, понизу стрічками з монетами, спереду — квітами з оксамиту, паперу і шовку, іноді дзеркальцем, а позаду — різнокольоровими стрічками (Буковин. Под.);

- *карабуля (карабулі, коробулі)* — вінкоподібний дівочий святковий головний убір, виготовлений з картону, який оздоблювався герданами, малими скляними перлами, павиним пір'ям та стяжками (Буковин. Под.); вінкоподібний убір у формі корони з картону, який був суцільно вкритий штучними квітами з паперу і яскравої вовни, ззаду прикрашений стрічками, а з середини заповнений травою ковили (Буковин. Под.);

- *«квітки»* — дівочий головний убір у вигляді стрічки з нашитими на потилиці однією великою квіткою посередині між двома меншими квітками з прикрашених стрічок, прикріплених до кружечків із

вовняної тканини, які в свою чергу оздоблені бісером, вовняними кульками (*кутасиками з лучки*) і намистинками (Сх. та Центр. Под.);

- *кибалка (обруч)* — головний убір у вигляді обруча із товстого паперу, на який над чолом наклали вузьку стрічку із золотої парчі, а потім клали стрічки одна вище іншої так, щоб було видно пружок (*кибалку* і косу прикрашали квітами із різнокольорових вузьких стрічок — Сх. Под.);

- *кода (кодина)* — вінкоподібний дівочий весільний або святковий головний убір у вигляді високого луб'яного циліндра, обтягнутого яскравою тканиною й оздобленого по колу штучними квітами з марлі та паперу, бісером, вузликами зі сріблястих і золотистих ниток і металевими карбованими пластинками, ззаду — широкою стрічкою, з боків — навушними прикрасами, а з середини — пучком жовто-білої ковили (Буковин. Под.);

- *коробка* — вінкоподібний дівочий весільний або святковий головний убір за конструкцією подібний до кодів, у якому до нижнього краю основи крім штучних квітів пришивали монети, що звисали по всьому убору, а верхній край прикрашали пір'ям павича (с. Погорлівка, Заставнівський р-н, Буковин. Под.);

- *коруночка* — дівочий вінкоподібний головний убір із квітів та кількох обручків (с. Рахни-Лісові Шаргородського р-ну, Вінниччина, Сх. Под.);

- *кутаси* — дівочий головний убір у вигляді рядів вузьких та широких кольорових стрічок, що закінчувалися мотузками для зав'язування тасьми (такі стрічки виготовляли із зеленої чи червоної лучки, на яку нашивали гудзички або скляні намистини (*пацьорки*) — Сх. та Центр. Под.);

- *навушники (заушники, підвушники, позаушники)* — дівочий головний убір у вигляді стрічки з нашитими по обидва боки квітами з прикрашених стрічок, прикріплених до кружків з вовняної тканини, що оздоблені бісером, кутасиками з лучки (вовняними кульками), намистинами (Сх. (с. Стіна Томашпільського р-ну, с. Сосонка Вінницького р-ну, Вінницької обл.) та Центр. Под. (с. Борсуки, Новоушицького р-ну, Хмельницької обл.); *заушники* — Зах. Под.);

- *обручі з герданами, квітами, пір'ям, стекларусом та стрічками;*

- *чільце* — дівочий головний убір у вигляді стрічки з металевими прикрасами, який прикріплювали над чолом (Буковин. Под.);

г) начільні головні убори:

- *бинди* (*ленти, лянти, стрічки, стьонжки*) — начільні пов'язки-стрічки (парчеві або шовкові, золотисті або сріблясті) без оздоблення або декоровані вишитими квітковими узорами (нитками чи бісером); ткані стрічки з різнокольоровими орнаментами; одноколірні гладенькі шовкові стрічки;
- *смужки тканини* або *стрічки*, обшиті скляним намистом чи дрібними розеточками з ниток («пупчиками»);
- *стрічки (лянти)* — ткані стрічки з нашитими квітами та листочками (Зах. Под.); *стрічки*, обшиті квітами, намистинками (*пацьорками*) і неширокими герданами з бісеру;
- *стрічки-намушниці* — начільні стрічки, декоровані намистинами і золотим позументом (Зах. Под.);
- г) платові весільні головні убори:
 - *гимбер* (*имбер, імбер*) — головний убір білого кольору, яким покривали молоду (Поділля; с. Маньківка Бершадського р-ну, с. Перепільчинці, Рахни-Лісові Шаргородського р-ну, Вінниччина, Сх. Под.);
 - *нафрама* (*нафрамиця*) — хусткоподібний убір, яким молодій у день весілля жінки пов'язували голову;
 - *рантух* (*рантушок*) — платовий весільний головний убір білого кольору з домотканого полотна, як фата (Поділля; сс. Левків і Соколівка Крижопільського р-ну, Вінниччина, Сх. Под.);
 - *серпанок* — головний убір, яким покривали молоду поверх каптура, очіпка, чепця, виготовлений із тонкого прозорого домотканого полотна білого кольору; фата (смт. Брацлав, с. Годіївка Тростянецького р-ну, Вінниччина, Сх. Под.);
 - д) стрічкоподібні уплітки у коси:
 - *волічкові упліти* (*волічки, уплітки*) — вузенькі стрічки або шnurки з різнокольоровими вовняними кульками (*кутасиками*) (Буковин. та Зах. Под.);
 - *гарасівка* — вузька червона стрічка, яка підтримує коси (Вінниччина);
 - *кісники* (*випліточки, вплітки, косники*) — вузенькі биндочки, стрічки (*стенжки, стьожки* — Сх. та Центр. Под.) або шnurки, які дівчата вплітали у коси (Поділля; с. Вільшанка Крижопільського р-ну, Вінниччина, Сх. Под.);
 - *машки* — банги зі стрічки у коси (Буковин. Под.);
 - е) хусткоподібні убори:
 - *рубок* (*рубочок*) — хустка, якою покривають молоду (с. Хоменки Шаргородського р-ну, Вінниччина, Сх. Под.);
 - *хустки* — пов'язували на голову вінкоподібно, щоб маківка була відкрита; у холодну пору року хустки носили поверх вінкоподібних головних уборів;
 - є) прикраси до дівочих вінків чи у коси:
 - «*затикані кучері*» — прикраси до дівочих головних уборів у вигляді пухнастого качиноного пір'я, яке фарбували в чорний колір (Буковин. Под.);
 - *китички скроневи* — різнокольорові вовняні кульки, скріплені металевими ланцюжками (Буковин. Под.);
 - *фавори* — штучні (зі стрічок) квіти з нашитими лелітками, як прикраса до дівочих вінків, зокрема, весільних (Зах. Под.);
 - *фарбоване гусяче пір'я та квіти* — прикраси, які дівчата занурювали в розплавлений віск і оздоблювали позолотою (*шумихою*), щоб влітати у коси;
 - 2) *Жіночі головні убори*, серед яких за ознаками конструктивної форми і способу носіння виділимо:
 - а) обручеподібні убори:
 - *вало́к* (*кичка*) — головний убір заміжньої жінки у вигляді валика, скрученого та зшитого з полотна, як підкладка під очіпок (Зах. Под.);
 - *кибалка* (*кибалочка*) — головний убір заміжньої жінки у вигляді валика, скрученого та зшитого з полотна, як підкладка під очіпок (с. Зятківці Гайсинського р-ну, с. Стіна Томашпільського р-ну, Вінниччина, Сх. Под.); дерев'яний обруч, що добре підтримував хустку (Зах. Под.); обруч, вирізаний із товстого паперу під очіпок (Сх. Под.);
 - *кічка* (*кичка*) — обручик з конопляного прядива, який одягали під каптур (Вінниччина; с. Уяринці Тиврівського р-ну, Вінниччина, Сх. Под.);
 - *кичка* — обруч, виготовлений на щільній основі та обтягнутий товстими льняними нитками, який обов'язково використовували для підтримання складчастої форми перемітки (Буковин. Под.);
 - б) рушничкоподібні убори:
 - *намітка* (*перемітка* — південь Зах. Под.; *плат* — Зах. Под.) — рушничкоподібний убір з лляної, зрідка конопляної або взагалі прозорої (часом підкрохмаленої) тканини; довге полотнище з вишитим чи тканим орнаментом по обидва боки (*забори*), переважно білого (іноді сірого, коричневого та навіть чорного) кольору, яке носили заміжні жінки поверх очіпка (Зах., Сх. та Центр. Под.); рушничкоподібний убір з поєднанням кольорових тканих смуг червоного, червоно-жовтого і червоно-оранжевого кольорів

із поліхромною вишивкою, який доповнювали квітками, стрічками або хустинами (Буковин. Под.);

- *намітка-убрус (убрус)* — рушникоподібний убір, який починали носити після весільного обряду розплітання коси;

- *нафрама (нафрамиця)* — серпанковий головний убір (Вінниччина, Сх. Под.); обрядова шовкова однотонна хустка світлого кольору з тороками і нашитим хрестом (Тульчинський р-н, Вінниччина, Сх. Под.);

- *перемітка* — рушникоподібний головний убір білого кольору довжиною близько двох метрів, складений у вісім складок, з обшитими краями основи вузькою вовняною кольоровою смужкою («пальцями») та квадратним шматком домотканої орнаментованої тканини червоного кольору на одному з країв основи («вухом»), який одягався на «кичку» (Буковин. Под.);

- *рантух (рантушина, рантушок)* — головний убір заміжньої жінки білого кольору з тонкого домотканого або фабричного полотна;

- *рубок (рубочок)* — крамна, купована намітка (с. Хомутинді Калинівського р-ну, Вінниччина, Сх. Под.);

- *рушник* — полотнище прямокутної форми тридільного поділу із тканим узором по всьому полю, край якого додатково декорувалися фігурним одно- чи різнокольоровим тканим орнаментом, вишивкою бісером або нитками (Буковин. Под.); полотнище прямокутної форми тридільного поділу з тканим узором лиш на краях, які додатково ще оздоблювалися вишивкою бісером або кольоровими нитками (с. Погорілівка, Заставнівський р-н, Буковин. Под.);

- *рушник-перемітка* — полотнище прямокутної форми тридільного поділу з тканим узором, вишивкою бісером, лелітками і нитками та бахромою на краях (с. Горішні Ширівці й Задубрівка, Заставнівський р-н, Буковин. Под.);

- *серпанок* — обрядовий або святковий головний убір жінок похилого віку ХІХ — початку ХХ ст. (Сх. та Центр. Под.);

в) хусткоподібні убори:

- *платина* — невелика прямокутна хустка переважно білого чи світло-жовтого кольору, виткана із волічки або заполочі та оздоблена вузенькими смужками із зубців або дрібненькою кліткою (Буковин. Под.);

- *хустка (платок, хустина, хустинка, хустиночка, хусточка, фуска, фустинка, фустка, фус-*

точка) — головний убір у вигляді білого або кольорового квадратного (прямокутного) шматка полотна, бавовняної, вовняної чи шовкової тканини (з вишивкою або без, з тороками (китицями, кутасами, френзелями) або без) чи в'язаного виробу: *байкова хустка*; *баранкова хустка* (чорна з френзелями — с. Деренівка, Тербовлянський р-н, Зах. Под.); *барашикова хустка* з кутасами (*бомбалами* — Сх. Под.); *волошкова хустка* (кольорова, вовняна — с. Сосонка Вінницького р-ну, Сх. Под.); *вибійчані хустки* з бавовни; *маланкова хустка* (одноколірна з тороками, с. Стіна Томашпільського р-ну, Вінниччина, Сх. Под.); *маланкова бронзова хустка* (прикрашена шовковими (бронзовими) тороками, с. Стіна Томашпільського р-ну, Вінниччина, Сх. Под.); *мушлінка (тернавка* — фабрична квітчаста хустка, с. Якимівка Оратівського р-ну, Вінниччина, Сх. Под.); *немирівські фабричні хустки* з шовку і вовни; *оксамитова хустка*; *платок шовковий* (82 x 82 см, фабричний жовтого кольору з китицями, вишитий гладдо на кутах — с. Коржівці, Деражнянський р-н, Хмельниччина, Центр. Под.); *полотняна клітчаста хустка* (67 x 72 см, домоткана з білих, червоних і чорних конопляних ниток — с. Шелестяни, Новоушицький р-н, Хмельниччина, Центр. Под.); *ріпсова хустка* з тороками (у різнокольорові однотонні й орнаментовані смуги — Тульчинський р-н, Вінниччина, Сх. Под.); *ряба хустка* (54 x 54 см, клітчаста домоткана з фабричних білих і чорних ниток — с. Песець, Новоушицький р-н, Хмельниччина, Центр. Под.); *саржева хустка* набивна з тороками і квітковим орнаментом (142 x 136 см, тороки — 15 см; Літинський р-н, Вінниччина, Сх. Под.); *стоклетка (стоклітка, столітка* — домоткана хустка у біло-чорну клітинку — Сх. Под.); *тернова вовняна хустка* з тороками і квітковим орнаментом по краях (155 x 155 см, тороки — 15 см); *тканні (домоткані) хустки*; *хустка американка* (з рослинно-геометричним узором і блискучою ниткою — Тульчинський р-н, Вінниччина, Сх. Под.; Поділля); *хустка на штири (чотири боки (дні)* (або *штириднева хустка* фабрична, тло якої поділене на чотири різнокольорові частини — с. Гушинці, Калинівський р-н, Вінниччина, Сх. Под.); *шальянова хустка* (з тонкої вовняної тканини «шальянівки» — с. Шляхтинці, Тернопільський р-н, Зах. Под.); *штапельна хустка*;

г) шапкоподібні убори:

- *каптур* (*каптура, каптурчик*) — різновид очіпка з круглим дном із кольорової тканини та стінками з обох боків (Зах., Сх. та Центр. Под.);

- *керпа* — конусоподібна шапочка, під яку ховали волосся (Буковин. Под.);

- *кічка* (*кичка*) — головний жіночий убір у вигляді очіпка (Сх. Под.);

- *очіпок* (*чепець, чепчик*) — м'який (*чепець, чепчик*) чи твердий головний убір складної форми з тканини (бавовняної, вовняної або шовкової, іноді розрідженого ткання) або в'язаний (*плетінка*) технікою «брання», поверх якого обов'язково пов'язували намітку або хустку;

- *сіточка* — в'язаний головний убір початку ХХ ст. (Сх. та Центр. Под.);

- *фес* — маленька шапочка на жорсткій основі (картонному каркасі), обтягнута червоною вовняною тканиною, під яку ховали волосся (Буковин. Под.);

3) *Чоловічі головні убори*, серед яких за ознаками конструктивної форми і способу носіння виокремимо:

а) капелюхи:

- *капелюхи солом'яні* (зі сплетених вузьких смужок із стебел пшениці або жита («в зубці» або «зубцями», «в рівну стрічку» або «гладенько», «косичкою»), з яких зшивалась верхня частина і поля) з різною висотою та формою (конусоподібною чи циліндричною) верхньої частини:

- *брилі* (як головний убір нареченого *бриль* прикрашався вінком або квіткою — Сх. та Центр. Под.);

- весільні або святкові *парубоцькі солом'яні капелюхи* з герданами, квітами з бісеру, волічки, паперу й шовку, павичим пір'ям і дзеркальцем (Буковин. Под.), а також ковилою, перами качура чи півня, стрічками (с. Погорілівка, Заставнівський р-н, Буковин. Под.);

- весільні або святкові *парубоцькі солом'яні капелюхи* з герданами та павичим пір'ям (Зах. Под.);

- *крисаня* — парубоцький капелюх із солом'яних плетінок (Зах. Под.);

- *капелюхи суконні* — головні убори літніх чоловіків:

- *габик* — чоловічий святковий капелюх синього або чорного кольору

- м'який з широкими крисами чи твердий з вузькими крисами (Зах. Под.);

- *капелюхи повстяні або фетрові*:

- *кресаня* — чорний фетровий капелюх;

- *повстяний капелюх* — парубоцький сірий капелюх із широкими полями і високим наголовком, прикрашений вовняними круглими помпонами, квітами й тканими стрічками (*китайками*) (Сх. Под.); як головний убір нареченого *капелюх* прикрашався вінком або квіткою (Сх. та Центр. Под.);

б) каптурі:

- *башлик* — каптур сукняний з довгими кінцями-китицями, який вдягали поверх шапки;

- в) *картузи* — головні убори із фабричної або домашньої полотняної чи суконної тканини з чорними козирками із блискучого твердого матеріалу «сапи» (набули загального поширення з другої половини ХІХ ст.);

- г) *кашкети* (*кепки, козирки, фуражки*) — головні убори із зеленого, синього, рідше чорного сукна з більшими розмірами козирків («сапами») ніж у картузів (набули поширення на поч. ХХ ст.; чорні вовняні й оксамитові парубоцькі *кашкети* з вишитими *оточками* (*обичайками*) — Зах. Под.; як головний убір нареченого *кашкет* прикрашався квіткою — Поділля);

- г) шапки (на відміну від чоловічих парубоцькі шапки були не чорних, а сивих кольорів та носилися заломленими на бік або назад):

- *барашкова шапка* — шапка із сивих або чорних смужків (з овчини) (Сх. та Центр. Под.);

- *заяча шапка* — шапка з заячого хутра, як ознака бідності;

- *каракуля* — шапка смужкова сферо-конічної форми з підкладкою із тканини та *клоччя* для утеплення (чоловіча — чорного кольору, парубоча — сивого (сірого), Сх. та Центр. Под.; Літинський р-н, Вінниччина, Сх. Под.);

- *клапаня* — шапка, підбита всередині овечим хутром та обшита довкола лисячим хвостом (Заліщицький р-н, Тернопілля, Зах. Под.);

- *ковпачок* — чоловічий головний убір у вигляді шапки (Сх. та Центр. Под.; с. Зятківці Гайсинського р-ну, Вінниччина, Сх. Под.);

- *конічні шапки* із сірого і чорного овечого смужка, підбиті всередині дешевим хутром;

- *кубанка* — шапка з широким смужковим околицем і плоским верхом (Сх. Под.; с. Війтівка Бершадського р-ну, с. Вільшанка Крижопільського р-ну, Вінниччина, Сх. Под.);

- *кучма* — висока конусоподібна або циліндрична шапка з овчини чи іншого хутра; конусоподібна

шапка з сірого (носили хлопці та молоді чоловіки) або чорного (носили літні чоловіки) смушка (Буковин. Под.);

- *мазниця* — шапка чорна смушкова циліндричної форми із суконним дном (Сх. та Центр. Под.);

- *папах* — шапка висока з хутра або повсті; святкова шапка з овечого хутра (барашкова шапка) із заломленим верхом (с. Стіна Томашпільського р-ну, Вінниччина, Сх. Под.);

- *смушкові шапки* — високі чорні (зрідка сиві) шапки (чоловічі — вищі, парубоцькі — нижчі), із суконним темним (коричневого, чорного, рідше блакитного або вишневого кольорів) верхом (Зах. Под.);

- *шапки на завісах* — циліндричні зимові високі, смушкові, чорні (сірі) з суконним (синім чи зеленим) верхом шапки, з розрізом позаду або збоку, який стягувався пришитими стрічками (на Зах. Под. — червоними чи синіми; на Поділлі — червоними);

- *шапка-кримка* — кругла смушкова шапка (Сх. та Центр. Под.);

- *циліндричні шапки* із суконним зеленим або синім наголовком та розрізом ззаду або збоку, який зверху зав'язувався стрічками (на Поділлі — червоними стрічками);

- *шапка з бобрами* — шапка, опущена хутром бобра (Сх. та Центр. Под.; с. Зятківці Гайсинського р-ну, Вінниччина, Сх. Под.);

- *шапки з червоного або синього сукна*, викладені всередині шкірою та обшиті довкола хутром (листячими хвостами);

- *шапка козацька* — *шапка-кабардинка* з видри або кошлата вовняна *бурка-вільчура* (Сх. Под.);

- *шапки округлої форми* з суконним верхом та хутряним бортом, які носили літні чоловіки (Буковин. Под.);

- *шапка сива* — шапка, виготовлена із хутра сірих молодих баранців (Сх. та Центр. Под.; с. Зятківці Гайсинського р-ну, Вінниччина, Сх. Под.);

- *шапка стовбата* — висока бараняча зимова шапка із заокругленим дном або сферична кучма (Сх. та Центр. Под.);

- *шличок* — чоловічий головний убір у вигляді шапки (Сх. та Центр. Под.);

- *чорні баранячі шапки конусовидної форми* зі стоячим чи загнутим всередину верхом.

Отже, починаючи від середини XIV ст. традиційні головні убори подільських українців сформувались

як невід'ємна складова частина національного костюма і з широкого вжитку вийшли наприкінці XIX — на початку XX століття. Однак у сільській місцевості вони залишаються складовою частиною весільної обрядовості ще й досі, передусім в обряді покривання голови. У цілому традиційні головні убори українців Поділля XIX — першої половини XX ст. включали більшість загальнопоширених в Україні їх різновидів. Проте існували окремі регіональні зразки головних уборів, особливо дівочих і жіночих, які були характерні лише для подільян. А деякі з них побутували тільки в певних локальних зонах подільського історико-етнографічного регіону, тобто на Буковинській, Західній, Східній або Центральній. На нашу думку, це зумовлено взаємовпливами перебування Поділля з найрізноманітнішими колоритними історико-етнографічними регіонами, а саме Волинню, Південно-Степовою Україною і Середньою Наддніпрянщиною та етнографічними районами, зокрема Буковиною, Опіллям і Покуттям. Представлену класифікацію вважаємо не повністю завершеною, бо в процесі подальших музейних та польових етнографічних досліджень у рамках дисертаційної роботи плануємо її уточнення.

Список скорочень

Буковин. Под. — Буковинське Поділля

Зах. Под. — Західне Поділля

Сх. Под. — Східне Поділля

Центр. Под. — Центральне Поділля

обл. — область

р-н — район

1. Фонди Бершадського районного краєзнавчого музею Вінницької області. Книга вступу. КВ-68, 895, 1126, 1250.
2. Фонди Вінницького обласного краєзнавчого музею. Група «тканини». Т-407, 570, 1281, 1394, 1850, 2098, 2108, 2443, 2444, 2472, 2866, 2973, 2993, 2994, 3121, 3123, 3330, 3462, 3530, 3560, 3858, 4013, 4027, 4332, 4462, 4464, 4472, 4473; група «дерево, камінь». ДК-528.
3. Фонди Вінницького обласного художнього музею. Група «народний костюм». НК-153.
4. Фонди Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. Книга «тканин». КТК-678, 682, 1079, 1210, 1491, 1475, 1614, 1869, 1944; книга «шкіри». КШ-20.
5. Фонди Музею етнографії та художнього промислу Інституту народознавства НАН України (Львів). Гру-

- па «головні убори». ГУ-2, 6, 43, 62, 63, 73, 106, 109, 118, 120, 121, 157, 201, 287, 289, 295, 304, 308, 309, 316, 318, 320, 328, 345, 349, 381.
6. Фонди Національного музею ім. А. Шептицького (Львів). Група «народне мистецтво, тканини». НМТ-658.
 7. Фонди Національного музею українського декоративного мистецтва України. Група «тканини». В-1653, 1658, 1659, 1660, 2034, 2174, 2175, 2176, 2177, 2180, 2434.
 8. Фонди навчально-наукової лабораторії етнології Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка. Книга вступу. КВ-475—590.
 9. Фонди Одеського державного історико-краєзнавчого музею. Група «побутові речі». Б-3464.
 10. Фонди Оратівського районного краєзнавчого музею Вінницької області. Книга надходжень. КН-77, 218, 500, 872, 922, 930, 935, 936, 946, 953, 986, 1028, 1055, 1092, 1217, 1218, 1421, 1422, 1426, 1427, 1457.
 11. Фонди Тернопільського обласного краєзнавчого музею. Група «тканини». Т-218, 224, 382, 399, 970, 1082, 1118, 1194, 1199, 1200—1202, 1498, 1891, 2411, 2489, 2742, 2885, 2904, 2945, 6605, 7316.
 12. Фонди Тиврівського районного краєзнавчого музею Вінницької області. Книга вступу. КВ-200, 206, 213, 2047, 2048, 2673, 2709, 2782, 2889.
 13. Фонди Тульчинського районного краєзнавчого музею Вінницької області. Група «тканини». Т-207, 207 а, 298, 299, 468, 502, 505, 511, 511 а, 544, 546, 570, 586, 587, 609, 658, 726, 758, 773, 778—780, 791, 796, 797.
 14. Фонди Хмельницького обласного краєзнавчого музею. Група «тканини». Т-243, 264, 638, 753, 1655, 2159, 2160, 2628, 2710, 2752, 2756, 2758, 2805; група «дерево». Д-177.
 15. Фонди Чернівецького обласного краєзнавчого музею (ЧКМ). Група «ЧКМ-III (історико-речова група)». III-16826, 17038; група «тканини». Т-854.
 16. Фонди Чернівецького обласного художнього музею. Група «тканини». Т-77, 78, 102, 148, 1208.
 17. Фонди Українського центру народної культури «Музей Івана Гончара» (м. Київ). Книга надходжень. КН-18, 19, 523, 1564, 1583, 2022, 2023, 3111, 6352, 8807, 8819, 12449, 13891, 15486/1, 15487, 19868, 20354, 20355, 20459.
 18. Білан М. Українській стрій / М. Білан, Г. Стельмащук. — Львів : Фенікс, 2000. — 328 с.
 19. Борщівщина. Народне мистецтво, побут та звичаї. Альбом-каталог музейних фондів Борщівського краєзнавчого музею / автор тексту Любов Волинець. — Нью-Йорк : Український музей, 1994. — 64 с.
 20. Бурачинська Л. Поділля / Л. Бурачинська // Український народний одяг (укр. і англ. мовами). — Торонто ; Філадельфія, 1992. — С. 93—111.
 21. Васіна З.О. Український літопис вбрання: (книга-альбом). Т. 2. XIII — початок XX ст.: наук.-худож. реконструкції / З.О. Васіна. — Київ : Мистецтво, 2006. — 448 с. : іл. — (Текстівки, рез. англ., рос.).
 22. Вовк Х. Одея / Х. Вовк // Студії з української етнографії та антропології. — Прага, 1928. — С. 124—170.
 23. Воропай О. Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис / О. Воропай. — Київ : Оберіг, 1993. — 592 с. — (Перевидання 1966 р., Мюнхен).
 24. Врочинська Г. Українські народні жіночі прикраси XIX — поч. XX ст. / Г. Врочинська. — Київ : Родовід, 2008. — 230 с. : кольор. іл. — (Вид. 2-е, допов.).
 25. Гальчевська Л. Традиційні головні убори українців Східного Поділля кінця XIX — XX ст. / Л. Гальчевська // Народний костюм як виразник національної ідентичності: збірник наук. праць / за ред. М. Селівачова. — Київ : ХІК, 2008. — С. 177—195.
 26. Гончарук Т. Український народний одяг із с. Зеленьки (Крижопільський район Вінницької області) / Т. Гончарук // Матеріали до етнології Поділля: польові дослідження. Вип. 1 / за наук. ред. В.А. Косаківського. — Вінниця, 2005. — С. 46—49.
 27. Гурошева Н. Традиционные девичьи и женские головные уборы украинок и их роль в свадебной обрядности (серед. XIX — нач. XX в.) / Н. Гурошева // Советская этнография. — Київ, 1990. — № 5. — С. 114—126.
 28. Дяк Л. Народний одяг с. Війтівки (Бершадський район Вінницької області) / Л. Дяк // Матеріали до етнології Поділля: польові дослідження. Вип. 1 / за наук. ред. В.А. Косаківського. — Вінниця, 2005. — С. 49—51.
 29. Іваневич Л. Особливості класифікації складових народного костюма українців Поділля XIX — початку XX століття / Л. Іваневич // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. — Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2013. — Т. 20: 95-річчю заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету присвячується. — С. 489—501.
 30. Іваневич Л. Традиційне вбрання українців Західного Поділля: особливості класифікації / Л. Іваневич // Народознавчі зошити. — Львів, 2014. — № 5 (119). — С. 1062—1072.
 31. Іваневич Л. Узагальнена типологія традиційного комплексу вбрання українців Східного Поділля XIX — поч. XX ст. / Л. Іваневич // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Вип. 22. Серія: Історія: зб. наук. праць / за заг. ред. проф. О.А. Мельничука. — Вінниця : Державна картографічна фабрика, 2014. — С. 123—129.
 32. Іваневич Л. Матеріали для виготовлення й декорування народного вбрання українців Поділля: класифікація та особливості / Л. Іваневич // Народна творчість та етнологія. — № 5 / голов. ред. Г. Скрипник ; НАН України, ІМФЕ ім. М.Т. Рильського. — Київ, 2014. — С. 42—54.
 33. Кожолянко Г. Етнографія Буковини. Монографія / Г. Кожолянко. — Чернівці : Золоті литаври, 1999. — 384 с. : іл.

34. Кожолянюк Я. Буковинський традиційний одяг / Я. Кожолянюк. — Чернівці ; Саскатун, 1994. — 262 с. : іл.
35. Косаківський В. Народний одяг жителів містечка Чечельник на Східному Поділлі / В. Косаківський // Проблеми етнології, фольклористики, мистецтвознавства Поділля та Південно-Східної Волині: історія і сучасність: науковий збірник. — Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2002. — С. 133—141.
36. Косміна О. Традиційне вбрання українців / О. Косміна. — Київ : Балтія-Друк, 2008. — Т. I. Лісостеп. — 160 с. : іл. — (Рез. англ.).
37. Костишена М. Український народний костюм Північної Буковини. Традиції і сучасність / М. Костишена. — Чернівці : Рута, 1996. — 190 с.
38. Марченко Т. Народний одяг с. Кожанка (Оратівський район Вінницької області) / Т. Марченко // Матеріали до етнології Поділля: польові дослідження. Вип. 1 / за наук. ред. В.А. Косаківського. — Вінниця, 2005. — С. 51—52.
39. Матейко К.І. Головні убори українських селян до початку ХХ ст. / К.І. Матейко // Народна творчість та етнографія (далі НТЕ). — 1973. — № 3. — С. 47—54.
40. Матейко К. Український народний одяг / К. Матейко. — Київ : Наукова думка, 1977. — 224 с. : іл.
41. Матейко К. Український народний одяг: Етнографічний словник / К. Матейко. — Київ : Наукова думка, 1996. — 112 с.
42. Медведчук Г. Український народний одяг подільських селян XVII — I пол. ХХ ст. / Г. Медведчук // Берегиня скарбів народних... / упоряд. А.М. Трембіцький, О.Г. Погорілець. — Хмельницький ; Меджибіж : ПП Мельник А.А., 2010. — С. 142—158.
43. Ніколаєва Т. Історичні передумови формування традиційного одягу Поділля / Т. Ніколаєва // Поділля / під ред. Артюх Л.Ф., Балушка В.Г., Болтарович З.Є. та ін. — Київ : Доля, 1994. — С. 260—276.
44. Ніколаєва Т. Історія українського костюма / Т. Ніколаєва ; іл. З. Васиної, Л. Міненко, Т. Ніколаєвої, О. Слінчак, М. Старовойт. — Київ : Либідь, 1996. — 176 с. : іл.
45. Ніколаєва Т. Український костюм. Надія на ренесанс / Т. Ніколаєва. — Київ : Дніпро, 2005. — 320 с. : іл.
46. Прилипка Я. Класифікація народних головних уборів / Я. Прилипка // Народна творчість та етнографія. — 1970. — № 5. — С. 27—37. — (Іл.: М. Маловський).
47. Савка Г. Одяговий жіночий комплекс південних районів Тернопілля (за матеріалами збірки Тернопільського обласного краєзнавчого музею) / Г. Савка // Народний костюм як виразник національної ідентичності: збірник наук. праць за ред. д-ра мист-ва М. Селівачова. — Київ : ХІК, 2008. — С. 253—257.
48. Стельмащук Г. Традиційні головні убори українців / Г. Стельмащук ; НАН України. Інститут народознавства. — Київ : Наукова думка, 1993. — 240 с.
49. Стельмащук Г. Українські народні головні убори / Г. Стельмащук. — Львів : Априорі, 2013. — 276 с.
50. Тканко З.О. Головні жіночі убори Поділля / З.О. Тканко // Народна творчість та етнографія. — 1988. — № 6. — С. 44—46.
51. Юкальчук М.І. Традиційні убори подільських українців та їх роль у весільній обрядовості (XIX—XX ст.) / М.І. Юкальчук // Подільська старовина: науковий збірник: ювілейний випуск до 80-річчя з часу заснування музею / відповід. ред. В.А. Косаківський ; Вінницький обласний краєзнавчий музей. — Вінниця : Віноблдрукарня, 1998. — С. 127—142.

Lilia Ivanevych

ON REGIONAL AND SPECIFIC ASPECTS OF CLASSIFICATION AS FOR TRADITIONAL HEADWEAR BY UKRAINIANS OF PODILIA REGION (XIX— FIRST HALF XX cc.)

On the basis of analysis and systematization of both famous and less-known works and museum collections the problem of formation as for unified classification in traditional headwear by Podilian Ukrainians through XIX and first half XX century has been presented. The attempt to create extended general classification for headwear by Podilian Ukrainians with taking of their regional and specific aspects has been made.

Keywords: Ukrainian folk artistic, historical and geographical regions, the Ukrainians from Podilia, local zones, complex of clothes the Podilian Ukrainians, museums, traditional headwear, classification, regional and specific aspects.

Лилия Иванэвич

РЕГИОНАЛЬНО-СПЕЦИФИЧЕСКИЕ ПРИЗНАКИ КЛАССИФИКАЦИИ ТРАДИЦИОННЫХ ГОЛОВНЫХ УБОРОВ УКРАИНЦЕВ ПОДОЛИИ (XIX — первая пол. XX вв.)

В статье благодаря анализу и систематизации материалов известных и малоизвестных работ и музейных фондовых коллекций раскрывается проблема формирования единой классификации традиционных головных уборов украинцев Подолии XIX — первой половины XX века. Представлена попытка создания расширенной и обобщенной классификации головных уборов подолян с учётом их регионально-специфических признаков.

Ключевые слова: украинская народная одежда, историко-этнографические регионы, украинцы Подолии, локальные зоны, комплекс одежды подолян, музеи, традиционные головные уборы, классификация, регионально-специфические признаки.